

АВТОРИ

Лук'яненко Дмитро — передмова (співавтор); 1.5 (співавтор); 3.2; 5 (співавтор)
Чужиков Віктор — передмова (співавтор); 1.1; 1.5 (співавтор); 3.3 (співавтор); 5 (співавтор)
Вожняк Міхал Габріель — 1.2; 1.7; 1.8; 2.1; 2.2; 2.3; 2.4; 2.5; 4.4; 4.8
Антонюк Лариса — 3.4 (співавтор)
Баль-Вожняк Тереза — 4.9
Бойко Маргарита — 4.13 (співавтор)
Болонек Ришард — 2.6 (співавтор)
Гаврилишин Олег — 4.15
Гончарук Андрій — 4.6 (співавтор)
Гопкало Лариса — 4.13 (співавтор)
Добія Мечислав — 1.6
Льницький Денис — 4.10
Каленюк Ірина — 4.11
Калішук Ева — 4.5
Клеер Єжи — 4.1
Мікула Надія — 4.12
Олефір Анна — 3.5 (співавтор)
Панченко Євген — 3.1
Поручник Анатолій — 4.2 (співавтор); 5 (співавтор)
Савчук Володимир — 4.3
Сацик Володимир — 3.4 (співавтор)
Сіденко Світлана — 1.4
Стемпень Кінга — 4.7
Столярчук Ярослава — 4.2 (співавтор)
Татаренко Наталія — 3.6
Токарські Томаш — 4.14
Федірко Наталія — 3.3 (співавтор)
Федірко Олександр — 3.3 (співавтор)
Фірішт Даріуш — 2.6 (співавтор)
Циганкова Тетяна — 3.5 (співавтор); 4.6 (співавтор)
Яблонський Лукаш — 1.3

Переклад з польської Л. М. Бондарчук, А. С. Міхалєвич

ЗМІСТ

Вступне слово Ректора ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».....	13
Вступне слово Ректора Краківського економічного університету	14
Передмова до українського видання монографії «Конвергенція економічних моделей Польщі та України»	15
Розділ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ЕМПІРИЧНІ ОСНОВИ КОНВЕРГЕНЦІЇ	
КРАЇНОВИХ МОДЕЛЕЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	
СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА	19
1.1. Суть та основні якості еволюції країнових моделей (кінець XX — початок XXI ст.) (ВІКТОР ЧУЖИКОВ)	19
1.1.1. Вступ.....	19
1.1.2. Парадигмальний вакуум у країнових моделях	20
1.1.3. Трансформаційні моделі країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ).....	28
1.1.4. Чи можуть моделі країн зближуватися?.....	31
1.2. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ	
(МІХАЛ ГАБРИЄЛЬ ВОЖНЯК)	33
1.2.1. Вступ.....	33
1.2.2. Критерій економічного зростання	33
1.2.3. Критерій рівноваги.....	37
1.2.4. Критерій стабілізації	39
1.2.5. Критерій економічної ефективності	43
1.2.6. Критерій суспільної рівності.....	46
1.3. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНВЕРГЕНЦІЇ (ЛУКАШ	
ЯБЛОНСЬКИЙ)	50
1.3.1. Вступ.....	50
1.3.2. Як трактується конвергенція	51
1.3.3. Вимірники економічної конвергенції	55
1.3.4. Дилеми виміру процесу подібності	57
1.3.5. Чинники і перешкоди зменшення різниці у розвитку в економічній теорії	59
1.3.6. Короткий огляд політик, спрямованих на зменшення різниці у розвитку країн	62
1.3.7. Висновки на адресу постсоціалістичних країн.....	66

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ЕМПІРИЧНІ ОСНОВИ КОНВЕРГЕНЦІЇ КРАЇНОВИХ МОДЕЛЕЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

1.1. Суть та основні якості еволюції країнових моделей (кінець XX — початок XXI ст.)

1.1.1. Вступ

У сучасній системі соціально-економічних наук тлумачення дефініції «модель» є доволі широким, тобто таким, що охоплює фактично всі основні напрями розвитку суспільства, а також механізми та інструменти регулювання в ньому. Нерідко моделями називають і методи розрахунку певних пропорцій в економіці та в соціальній сфері, які дають можливість з більшою інформативністю та з високим ступенем вірогідності визначити характер системних перетворень в країні або у групі країн; сюди ж відносять елементи спрощення чи, навпаки, ускладнення, за допомогою яких можна давати експертну оцінку тим процесам, котрі мають місце в розгалуженій системі економічних відносин. Разом з тим у міжнародних порівняннях «успішності реалізації» системних реформ, крім традиційних макроекономічних індикаторів, нерідко використовують і синтетичні показники, зокрема частку приватної власності, показник корумпованості суспільства, «легкість» ведення бізнесу, економічну відкритість суспільства. Їх сукупність також може претендувати на назву «модель». В інтеграційних угрупованнях останнім часом почали запроваджувати нестандартні аналітичні моделі конвергентності держав, які дозволяють визначити можливі шляхи зближення економік та прийняття (чи неприйняття) їх народами тих ціннісних орієнтацій, що домінують у мегарегіональній спільноті.

Численні спроби цілого ряду дослідників виокремити виключно релігійні детермінанти «успіхів» чи «провалів» національних економік багато у чому є цікавими, але навряд чи можуть слугувати єдиним поясненням того, що відбувається у тій чи іншій державі протягом певного часового лагу (так, Ірландія вступала до ЄС, будучи у числі аутсайдерів європейської економіки, а вже на початку 2007 р. за показником ВВП на душу населення була в Євросоюзі другою після Люксембургу. Південна Корея у своєму розвитку пройшла тривалий і непростий шлях від аграрної країни, якою вона була у середині 50-х, до гіперуспішної індустріально-банківської моделі «чеболей» 70-х з їх подальшою системною кризою у 90-х роках XX ст. і відповідним інноваційним відновленням уже в новій якості на початку XXI ст.). Проте найсуттєвішим для країни в умовах глобалізації світового господарства є прийняття чи не прийняття відповідної парадигми подальшого розвитку — «Номо есoномісuс» чи «Номo sociologicus». Цей вибір вимагає від суспільства великої відповідальності за всі сфери життя, має бути здійснений з урахуванням ментальності народу, особливостей регулювання макроекономічних пропорцій, а відтак і вибору оптимальної моделі реалізації своїх цілей. Незважаючи на те, що в Польщі така ціннісна орієнтація має більш чіткий та послідовний характер, аніж в Україні, можли-

вість конвергенції двох економік з огляду на спільність проблем, етно-культурні та, частково, ментальні, економічні й географічні пріоритети виглядає доволі актуальною.

1.1.2. Парадигмальний вакуум у країнових моделях

Перехід людства до постіндустріальної моделі розвитку був багато у чому парадоксальним і таким, що далеко не завжди сприяв конвергенції економічних моделей країн-лідерів і держав «третього світу». Якщо на початку 90-х років XX ст. в них домінувала парадигма «Homo economicus», то вже після всесвітнього визнання на конференції в Ріо-де-Жанейро (1993) концепції сталого розвитку більшість економістів і політиків почала схилитися до нової парадигми «Homo sociologicus», передбачаючи при цьому, що кризу в економіці вдасться подолати завдяки збалансованому розвитку трьох її складових: економічної, соціальної та екологічної. Передбачалося, що саме така модель буде максимально виправданою, а тому успішний розвиток глобальної економіки на початку 90-х років XX ст. (передусім постіндустріальних держав) вселив людству надію на можливість швидких трансформаційних змін у суспільстві. Природно, що це викликало до життя нові теоретичні пошуки в концептуальній орієнтації майбутньої глобальної системи устрою, яку досить чітко вдалося визначити Р. Сведбергу (R. Svedberg, 1991), що унаочнено у наведеній нижче таблиці (див. табл. 1.1).

Таблиця 1.1

НЕОКЛАСИЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ПАРАДИГМИ ЯК ВІДЗЕРКАЛЕННЯ СВІТУ (ДРУГА ПОЛОВИНА XX СТ.) ЗА Р. СВЕДБЕРГОМ

	Homo economicus	Homo sociologicus
Дія	Індивідуальна	Колективна
Принцип дії	Свобода дії	Обмеженість дії через наявну соціальну структуру
Мотиви дії	Раціональні обрахунки	Ірраціональне сприйняття, традиції та цінності
Арена дії	Ринок	Усе суспільство разом з ринком
Визначальний принцип	Кратність, децентралізація рішень	Рішення, обумовлені соціальною та політичною владою
Типи концепцій, що використовуються	Аналітичні та абстрактні	Емпіричні та описові
Завдання аналізу	Предбачення як пояснення	Опис як поняття
Відношення до інших наук	Самодостатність	Самодостатність

Джерело: Socio—economics. Toward a New Synthesis / A. Etzioni, P. R. Lawrence. — N.-Y. — London: M. E. Sharpe, 1991. — P. 22.

Автором були узагальнені основні методологічні досягнення економістів та філософів другої половини XX ст. (Самуельсон, Шумпетер, Мітчелс, Фрідмен та ін.), що дало йому змогу провести форватер між неокласичною (Homo economicus) і соціальною (Homo sociologicus) парадигмами. Передбачалося, що

остання стане домінуючою вже найближчим часом. Це тягнуло за собою зміну цілого ряду її складових, зокрема стверджувалось, що принципи дії замість індивідуальних мають усі шанси набуті колективних ознак. Досвід соціальної конвергенції в Європейському Союзі та численні соціальні програми, що були ухвалені у той період Конгресом США, врешті-решт діяльність Світового банку щодо долаття бідності в державах «третього світу» об'єднали на початку 1990-х як теоретиків, так і практиків у їх думці про те, що колективна взаємодія стане домінуючою в глобальній економіці. З нашого погляду, це не зовсім відповідало реальному стану справ, особливо на рівні ТНК та ТНБ¹, які розпочали у 90-ті роки ХХ ст. парадоксальний за своєю суттю процес злиття та поглинання з метою досягнення суттєвих конкурентних переваг у глобальній економіці, а тому колективна дія доволі швидко замінилася корпоративною, яку нерідко називають різновидом індивідуальної (точніше її синергетичним варіантом). Змінився й принцип дії, коли наявна соціальна структура держав-лідерів сформувала стійку обмеженість використання інвестицій у них, які ще донедавна пишалися своїми надбаннями (фірма «Tefal» перенесла значну частину своїх підприємств з Франції до Китаю, справедливо вважаючи, що «соціальний пакет» та відповідне законодавство в ЄС істотно зменшують глобальні конкурентні переваги одного з галузевих лідерів світової економіки, що наводить на думку: глобальний капіталізм (чи турбокапіталізм, як його інколи ще називають) у своїх мотивах використовує здебільшого раціональні обрахунки, зводячи нанівець (чи суттєво обмежуючи їх) ірраціональне сприйняття, традиції та ментальні цінності).

Не викликає сумнівів й використання ринку як основної, а точніше сказати, єдиної арени дії з відповідними обмеженнями в «соціальному ринковому господарстві» скандинавських країн та Німеччини та менш регламентованого ринку в англо-американській моделі. Аналіз темпів економічного зростання в країнах, що відносяться до них упродовж останніх десяти років, переконливо доводить: більші економічні ризики і низькі темпи зростання ВВП притаманні саме соціально орієнтованим моделям економічного зростання, що робить їх досить уразливими у глобальній конкуренції країн за інвестиції, ринки праці та ресурси.

Доволі важливими, на наш погляд, можна вважати типи концепцій, що використовуються у суспільстві. Якщо в парадигмі «Homo economicus» найбільш поширеними є аналітичні та абстрактні, то в «Homo sociologicus» домінують якраз емпіричні та описові, останні з яких постійно піддаються критиці за їх неадекватне сприйняття з боку трикутника «держава — профспілки — працедавець».

Системні кризи світової економіки кінця 90-х років, сувора критика концепції сталого розвитку, яка виявилася швидше за все бажанням (мрією), а не реальністю, нова інтерпретація теорії циклів Кондратьєва (повна амплітуда їх коливань зменшилася з 70-ти років до 10—15) викликали певний теоретичний вакуум у вже «традиційному» «Економіксі», за допомогою якого ще донедавна намагалися пояснити практично все. Ці суперечності в сучасній економічній методології вдалося доволі яскраво виявити професору А. Лейонхуф-

¹ За різними джерелами, транснаціональні корпорації акумулюють в собі від 2/3 до 3/4 фінансових ресурсів світу. Загострення глобальної конкуренції призводить до того, що значна їх частина використовується на здійснення експансіоністських стратегій, а не на розвиток людського капіталу. Наміри більшості урядів змінити таку ситуацію через власні фінансові інструменти є далеко не завжди ефективними.

вуду (A. Leijonhufvud, 2006) з університету Тренто (Італія), що унаочнено у табл. 1.2.

Таблиця 1.2

**ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КЛАСИЧНОЇ ТА СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕОРІЙ
ЗА А. ЛЕЙОНХУФВУДОМ (2006)**

Параметр	Класична теорія	Сучасна теорія
Завдання теорії	Виявлення законів руху системи	Виявлення принципів ефективного розподілу ресурсів
Мотивація індивідів	Максимізація корисності чи прибутку (наміри)	Максимізація корисності чи прибутку (результат)
Поведінка індивідів	Адаптивна (процедурна раціональність)	Оптимальна, «субстантивна раціональність»
Поведінка і час	Поведінка з огляду на минуле, носить каузальний характер	Поведінка з урахуванням майбутньої перспективи, має телеологічний характер
Познавальні можливості	Ототожнюються із здібностями до навчання та адаптації на «локальному» рівні	Не обмежені
Роль інститутів	Ключова за дією на поведінку; інститути роблять поведінку інших передбачуваною	Проблематична: нащо потрібні гроші? Чому існують фірми?
Концепція рівноваги	Постійність поведінки, яку спостерігають (точка — аттрактор)	Взаємна узгодженість стратегій

Джерело: Лейонхуфвуд А. Макроэкономическая теория в двадцатом столетии: основные вехи развития // Вопросы экономики. — 2006. — № 11. — С. 30 та Leijonhufvud A. Mr Keynes and the Moderns // Pasinetti L., Schefold B. (eds). The Impact of Keynes on Economics in the 20th Century. — Cheltenham: Edward Elgar, 1999.

З наведених вище параметральних характеристик та «стандартизованих», якщо це слово можна використати для науки, поглядів «неоекономістів» завдання двох теорій — класичної та сучасної, як це ідентифікує А. Лейонхуфвуд, суттєво відрізняються. Якщо у першому випадку йдеться про виявлення законів руху системи, то у другому — лише принципів ефективного розподілу ресурсів. Тобто під сумнів поставлено саме існування категорій «закон» та «закономірність», що, як нам видається, може в цілому загрожувати нашому сприйняттю економічної теорії взагалі, адже виявлення принципів (від себе додамо, що тимчасових в умовах глобалізації) не може слугувати доказом наукової обґрунтованості тлумачення того чи іншого соціально-економічного процесу, а отже виникає цілком зрозуміле питання про виокремлення конкретної моделі розвитку суспільства з відповідним методологічним тлумаченням її ефективності, оскільки й наступна категорія — максимізація корисності як намірів (у класиків) чи як результатів (у неоекономістів) суттєво відрізняються. Не впевнений, що підприємці часів Ж. Б. Сея чи К. Маркса орієнтувалися не на результат своєї діяльності, а лише декларували наміри. У чому правий, як нам видається, А. Лейонхуфвуд, так це у визначенні поведінки індивіда, що змінилася з адаптивної до оптимальної, яку автор визначає як «субстантивну раціональність»: саме вона має бути зорієнтована на перспективу. Мабуть, яскравим доказом цього була б поведінка багатьох японських банків, які ще на початку 90-х років активно за-

кріплювались на багатьох фінансових (як географічних, так і галузевих) ринках глобальної економіки, проте системна криза економіки Японії, країни «сонця, що сходить», яка мала місце наприкінці 90-х років, змусила їх змінити поведінку на раціональну, наслідком чого стало формування суперпрагматичних та суперраціональних за своєю суттю об'єднань фінансового і промислового капіталу, відомого під назвою «кього сюдан» («Мідзуко», «Сумітомо—Міцуї», «Міцубісі—Токіо» тощо).

Доволі суперечливим, на наш погляд, виступає в сучасній методології тлумачення ролі інституцій. Відомі теорії інституціоналізму та його сучасної модифікації — неоінституціоналізму порівняно з класичною (я б додав ще неокласичною) теорією справді зробили передбачуваними стратегії розвитку як окремих країн, так і цілих секторів національної та певною мірою глобальної економіки, а наслідки їх реалізації виглядали цілком прогнозованими. Інколи це набувало відносно простих форм розробки і реалізації національних стратегій і програм (США, Канада) та передбачало обмежені рамки регулювання з боку держави, інколи мало на увазі застосування більш суттєвих урядових механізмів та інструментів впливу, наприклад — індикативного планування у Франції. Згодом функції наднаціонального регулювання почали перебирати на себе міжнародні інституції (МВФ, Європейський центральний банк, Єврокомісія). Укріплення позицій глобальних організацій порушувало рівновагу на макро- і мікрорівні, що призводило до загострення дискусій про загальну доцільність їх існування в ринкових умовах. Щоправда, рівновага порушувалася не тільки в цьому. Кількість прибічників парадигми «*Homo sociologicus*» у Німеччині останнім часом значно поменшилася у першу чергу через руйнацію традиційного уявлення населення про домінування соціального розвитку країни. Останні дані національної статистики засвідчили, що середньорічні темпи зростання ВВП у країні за десять років, що минули, становили лише 1,5 %, тоді як чисельність реципієнтів соціальної допомоги по бідності — «соціамт» зростала на 7 % на рік. Прихід до влади Ніколя Саркозі у Франції був не випадковим, адже основним передвиборчим гаслом цього політика стала регламентація соціальної допомоги, отримувачами якої було майже 10 % населення країни, переважно мігранти з різних країн світу. Природно, що збільшення податків, як простої арифметичної операції вирішення соціальних проблем, нічого, крім подальшого відпливу інвестицій за принципом фірми «Tefal», не давало. Криза соціальної моделі суспільства у світовій економіці стала очевидною вже наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. і розпочалася вона, як це не дивно, з країн-лідерів. Природно, що слідом за нею прийшла й криза економічна (2008—2009 рр.)

Для визначення тенденцій, а відтак і для виявлення конкретних «екстремумів» впливу глобалізації на всі сфери соціально-економічного життя, конче важливим є з'ясування рівнів критичності найбільш уразливих місць цього процесу. Враховуючи те, що термін «глобалізація» з'явився відносно недавно (кінець 80-х років ХХ ст.), а саме явище певною мірою існувало ще з часів переходу людства до рабовласницького суспільства, доцільно було б сконцентруватися лише на параметральній ідентифікації селективних складових цього процесу, що напряду впливають з різних підходів до тлумачення двох парадигм «*Homo economicus*» і «*Homo sociologicus*». З огляду на це доволі корисною, як нам видається, може бути авангардна за своєю суттю праця L. Marks, N. Kalaitzandonakes, S. Konduru (2006), котрим після проведеного ретельного аналізу основних публікацій з означеної тематики вдалося виявити не тільки критичні місця

таксономії сучасної термінології, а й визначити їхній ієрархічний та наслідковий характер (рис. 1.1).

Суперечливість процесу глобалізації, як відзначають вищеназвані науковці з університету Міссурі-Коламбія (США), доволі яскраво відображена на дендрограмі двома блоками — позитивним та негативним і наочно ілюструє ті зміни у суспільстві, які несе в собі це явище. Світова торгівля, приміром, підвищує доступ до всіх переваг цивілізації, зменшуючи при цьому рівень бідності в постіндустріальних країнах і фактично стимулюючи його зростання в державах «третього світу», створюючи при цьому негативне середовище в одних з них і позитивне в інших. Нерівномірність економічного розвитку посилюється попри те, що з'являються нові полюси зростання як у державах «третього світу» (Індія, Китай), так і в окремих регіонах постіндустріальних держав (Силіконова долина в США, Стокгольм — Кіста в Швеції), які ще в середині ХХ ст. не виділялися оптимальним поєднанням факторів виробництва, натомість зараз відрізняються від глобальної периферії своїм високим динамізмом, відповідним режимом пільгового оподаткування та новими закономірностями (незважаючи на все, вони є) інноваційно-інвестиційного руху капіталу, які поки що недостатньо вивчені світовою економічною наукою. Відтак очевидним стає той факт, що пояснення М. Портера щодо конкурентоспроможності національної економіки через конкурентоспроможність фірм, які входять до її складу, виглядають не досить переконливими. З цього випливає, що славнозвісний «ромб» автора має вже найближчим часом перетворитися на багатокутник. Гіпердинамічний бізнес глобальних мереж слабо співвідноситься з традиційним тлумаченням факторів виробництва та тими оцінками конкурентоспроможності фірм за Портером, якими ще донедавна захоплювалися його численні послідовники.

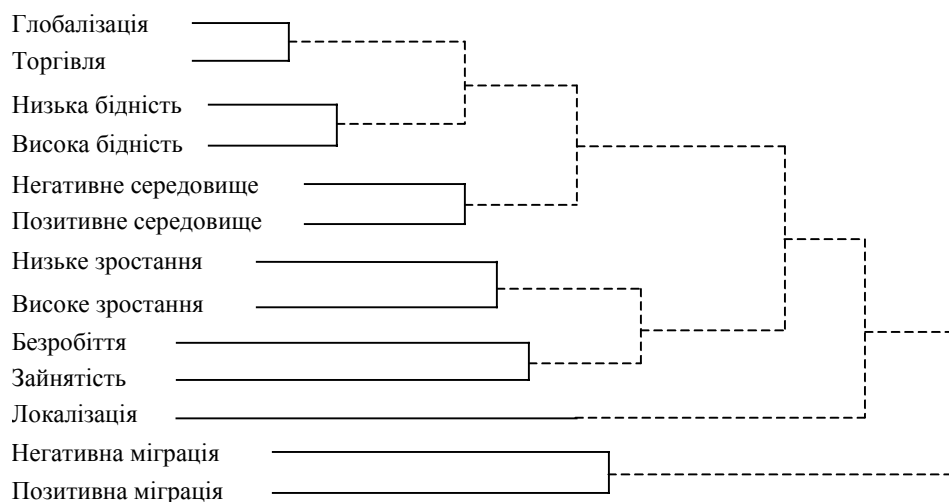

Рис. 1.1. Дендрограма основних термінів глобалізації
(у статтях, що включають збіг висновків) за Л. А. Марксом,
Н. Калайтзандонакесом, С. Кондурі (Loenie A. Marks, Nicholas Kalaitzandonakes,
Srivivasa Konduru, 2006)

Джерело: Marks L. A., Kalaitzandonakes N. and Konduru S. Images of Globalisation in the Mass Media // The World Economy. — 2006. — N5 (29). — P. 632.

Доволі дивним виглядає в тлумаченні L. Marks та його співавторів інтерпретація зайнятості, яку варто було б зіставляти не з локалізацією, яка, до речі, не має антипода, а з негативною та позитивною міграцією, що, без сумніву, посилюватиметься у ХХІ ст. та слугуватиме «компенсаційною» відповіддю на виклики інноваційної та інвестиційної глобалізації. Можна передбачити при цьому, що доходи громадян постіндустріальних держав зростатимуть повільніше, пропозиція надлишкової робочої сили з боку країн, що розвиваються, зросте, соціальний пакет для нових мігрантів зменшиться. Тобто ситуація, в якій вже найближчим часом може опинитися людство, швидше за все визначатиметься, за висловом російського професора Л. Мяснікової (2006), удосконаленням комуністичним гаслом минулих років «від кожного за здібностями — кожному по потребі, що визначається здібностями», тобто формуватиметься, як зазначає сама автор, ситуація, коли «люди будуть рівні перед Богом і законом, а в усіх інших відношеннях — вони не будуть рівними»². Перша частина цього прогнозу не викликає сумнівів, чого не можна сказати про другу, адже закони пишуться людьми і гадається, що під певні групи людей, інтереси яких вони мають захищати. Досвід країн колишнього СРСР переконливо свідчить про високу ймовірність домінування саме такої позиції.

Утім досить важливим, з нашої точки зору, є інше твердження Л. Мяснікової щодо існуючих у світі парадигм економічного розвитку. На її думку, вони чітко укладаються у три блоки: мережі нетократії, мережі буржуазії і конс'юмерату та мережі світу; між ними існують ієрархічні зв'язки, що досить чітко продемонстровано на рис. 1.2.

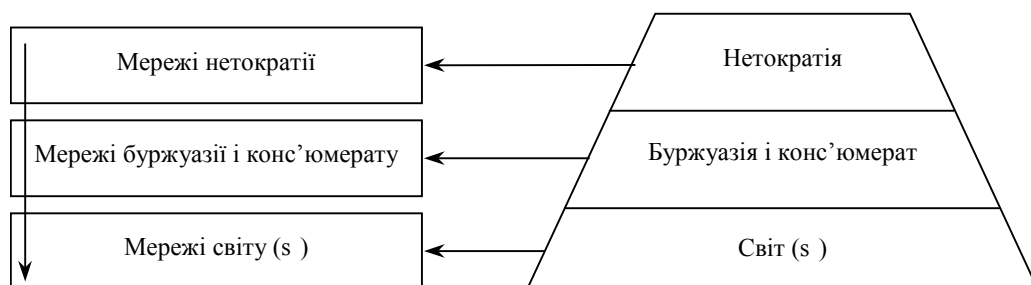

Рис. 1.2. Ієрархічна структура нового порядку в суспільстві за Л. Мясніковою (2006)

Нетократія являє собою інтелектуальну еліту середнього класу, що використовує як засоби виробництва свій інтелект, який підкріплений персональним комп'ютером. Готовим продуктом при цьому є організація нової мережі чи удосконалення існуючої, посилення їх конкурентних переваг чи, навпаки, зменшення впливу інших мереж. Люди, що належать до цього класу, є водночас і продуцентами мереж, і потужними їх споживачами, що чітко впливає з наступного блоку — мереж буржуазії та конс'юмерату. Постіндустріальне суспільство сьогодні являє собою багатоструктурну модель споживання, в якій використання рекламних технологій нового покоління, що озброєнні глибокими знаннями

² Проф. Н. Бердсолл (N. Birdsall) (2006), президент Центру аналізу проблем глобального розвитку (США), наводить свої дані щодо країнової асиметрії, згідно з якими в наш час США, країни ЄС та Японія є у 100 разів багатшими за Ефіопію, Гаїті, Непал, тоді як на початку ХХ ст. таке співвідношення було 9:1.

людської психології, призводить до диверсифікації купівельного попиту (чи, навіть, до ажіотажного споживання так званих «дешевих речей»). Як можна оцінити рух кривих сукупного попиту чи пропозиції в економіці певної країни, коли за справу взялися психологи найвищої кваліфікації?

Під час візиту (В. Ч.) до США (2002) мені вдалося познайомитись з професором, що викладав в одному з університетів рекламні стратегії, та його дружиною, яку умовно можна було б віднести до «пожертв» його викладання. Майже щоденно жінка розглядала численні каталоги розпродажу, робила необхідні помітки і терміново відбувала за покупками (адже все стало таким дешевим!), чим викликала обурення самого професора, адже він сам вчив своїх студентів тому, яким чином слід збувати залежаний товар. Серед них, як показав досвід його сім'ї, виявилося чимало здібних учнів. Під час наших палких дискусій дружина вирішила продемонструвати мені свою шафу (а точніше — кімнату) з взуттям, сукнями та іншим вбранням. Відмічу, що мабуть що половина цього «жіночого щастя» була з ярликами, тобто вона ніколи їх не вдягала та не взувала і, як я зрозумів, не мала наміру зробити це найближчим часом.

Мережі світу в умовах глобалізації світового господарства набуватимуть дедалі більшого використання не тільки в плані доступності через систему електронної торгівлі, а й легкості отримання більшою кількістю споживачів різних джерел інформації, банків даних тощо.

Запропоновану проф. Л. Мясніковою нову парадигму, тим не менше, слід вважати окремою складовою парадигми «Номо есeonomіcus», в якій з'явилася ще одна ланка нетократії, що складається з менеджерів вищого рівня (кураторів), науковців (етерналістів), менеджерів (нексилістів) та інших. Проте нових змін у поведінці, арені дії, принципів дії та інших моментів, що визначають належність до «sociologіcus» чи «есeonomіcus», це не несе. Доволі важливим, на нашу думку, є відповідь на запитання, чи може парадигма мати регіональну та галузеву ієрархію, адже від цього залежатиме її компонентний склад, глобальна ідентифікованість та прикладне спрямування.

Виявлення найбільш суттєвих рис сучасної парадигми є неможливим без чіткого визначення її параметрів, які вперше вдалося ідентифікувати американцю Т. Куну (Т. Kuhn) ще у 1962 р., якого справедливо вважають другим після античних часів автором імплементації цього терміна в сучасну методологію. Незважаючи на всю критику численних послідовників і противників «чиказького» тлумачення дефініції «парадигма», в економіці вона не втратила актуальність ще й досі. Т. Кун визначає парадигму як «...визнання всіма наукових досягнень, котрі упродовж певного часу пропонують модель постановки питання та його розв'язання науковою спільнотою» (Кун Т. Структура научних революцій: Пер. с англ. — М.: Прогресс, 1975. — С. 11). Вищенаведене тлумачення передбачає наявність моделей, а відтак і їхню розгорнуту характеристику, що визнається всіма і може вважатися за взірць (еталон) для якнайшвидшого запровадження. З огляду на це, може виникнути (де-факто воно вже існує) галузеве тлумачення парадигми (наприклад, інноваційного, рекреаційного, соціального розвитку) та регіональне (світу загалом, ЄС, України, Польщі тощо), а також міжгалузеве, міжнародне, а відтак і яке загодно взагалі. До чого може призвести таке подрібнення? Швидше за все до повної розмитості її тлумачення, отже з огляду на це, заслуговує на увагу якраз системне визначення парадигми, яке запропонував видатний американський і угорський економіст Я. Корнаї (J. Kornai, 2002), котрий, як нам видається, найбільш вдало визначив її головні якості:

ідентифікацію системи в цілому та взаємозв'язків між її складовими; міждисциплінарний характер дослідження; інституалізацію суспільства; еволюційно-історичний характер досліджуваного процесу (явища); індивідуальні переваги; використання статистичних моделей, що обумовлені наявністю методологічних проблем; вивчення внутрішніх дисфункцій, які є неминучими; наявність власних методів аналізу та методології.

Можна погодитись з Я. Корнаї в плані виявлення складових поняття «системна парадигма», адже ним докладно визначені її методологічні основи, проте існують доволі великі сумніви в плані виявлення лише однієї міждисциплінарної парадигми, яка нічим не обґрунтована і навряд чи буде коли-небудь реалізована хоча б тому, що навіть теоретично вона не зможе відповідати заявленим вище критеріям, які водночас будуть визнані політологами, соціологами, економістами, культурологами, філософами та іншими фахівцями. В умовах посилення глобалізації світового господарства конче важливим є не тільки констатація поліструктурності досліджуваного явища (тут Я. Корнаї, без сумніву, правий), а й полісистемність самих соціально-економічних процесів, які мають місце у глобальній економіці. Відтак стає очевидним, що найближчим часом очікувати появи єдиної системної парадигми навряд чи є можливим, натомість (візьмемо на себе відповідальність за такий прогноз) локально-галузеві парадигми будуть інтенсивно відтворюватись, а їх ефективність, як це впливає із теорії Т. Куна та «якостей» Я. Корнаї, визначатиметься наявністю високовалідних соціально-економічних моделей розвитку країнового та мега-регіонального рівнів.

В умовах посилення глобалізації світового господарства та виокремлення домінуючої парадигми розвитку виключно важливим уже найближчим часом має стати виявлення співвідношення «глобальне» → «локальне». Відоме гасло останніх років «Мислити глобально — діяти локально» досить змістовно відображає суть та основні складові трьох підходів розвитку світового економічного розвитку XXI ст., які Девід Гелд та Ентоні Мак-Грю (David Held, Anthony McGrew) визначають як моделі неоліберальну, ліберальну інтернаціональну та інституційну реформаторську, глобальну трансформаторську, протекціоністську та радикальну, кожна з яких має відповідну критеріальну основу (основні етичні принципи, пропонована система управління, ключові реформи, бажана форма глобалізації та спосіб політичної трансформації). В іншій частині своєї книги «Глобалізація / антиглобалізація» (Гелд Д., 2004, с. 106) автори запропонували досить вдалу синтетичну модель політики глобалізації, — «космополітична соціал-демократична» (перехрещена соціальна позиція). З нашої точки зору вона виглядає досить переконливою, адже дозволяє інтегрувати щонайменше три різні концептуальні позиції: лібералів-інтернаціоналістів, інституційних реформаторів та прихильників глобальних перетворень, тобто тих течій, які виступають як за глобалізацію (перші два з них), так і проти неї. Основними ознаками новостворюваної моделі глобального / локального розвитку мають стати:

1. Права людини і поділ обов'язків. Політичне рівноправ'я (*основні етичні принципи*).
2. Управління з боку індивідуумів через ринкові відносини. Мінімізований вплив держави. Міжнародні інституції, поліструктурна система відносин: глобальне — наднаціональне — національне — регіональне — локальне (*система менеджменту*).

3. Міжнародна вільна торгівля. Розширення політичної участі, повний доступ до забезпечення глобальними суспільними благами. Посилення різноманітного членства у політичних спільнотах. Домінування міжнародного права (*ключові реформи*).

4. Пришвидження взаємозалежності через вільну торгівлю, інтегрування в корпоративні форми міжурядовості. Регулювання глобальних процесів разом з демократичним глобальним управлінням. Багаторівневий космополітичний державний устрій, регулювання глобальних процесів для досягнення рівної автономії всіх (*бажана форма глобалізації*).

5. Посилення дотримання прав людини, регулювання охорони навколишнього середовища разом з реформою глобального управління. Збільшення питомої ваги колективних дій. Децентралізація країнового управління. Реконструкція глобального управління через демократизацію держав, громадянського суспільства і транснаціональних установ (*спосіб політичної трансформації*).

Природно, що соціально-економічна модель країни не може бути ізольованою навіть у тих випадках, коли вона є закритою для зовнішніх впливів, натомість прийнята суспільством концепція розвитку має бути відкритою для дискусії як на стадії її розроблення та прийняття, так і в ході її реалізації. Тим не менше, успішність реалізації моделі залежатиме від того, наскільки вдало вона буде вписана в глобальну парадигму, формування якої вже найближчим часом суттєво впливатиме на характер та напрями внутрішньої трансформації фактично всіх держав світу.

1.1.3. Трансформаційні моделі країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ)

Перехід від командно-адміністративного до ринкового суспільства в країнах ЦСЄ був багато в чому складним і суперечливим, адже теоретичних і прикладних моделей швидкої (повільної) чи будь-якої іншої трансформації суспільства в світі не було, а відтак готові сценарії переходу з урахуванням національної специфіки господарства не міг запропонувати ніхто. Разом з тим поради багатьох наднаціональних структур — Міжнародного Валютного Фонду, Світового банку та деяких європейських інституцій для держав з трансформаційною економікою виявилися доволі корисними, хоча й не ідеальними, як на це розраховували населення та уряди. Фактично у цей період було сформовано дві основні стратегії (моделі) соціально-економічної трансформації: «шокової терапії» польського економіста Л. Бальцеровича і градуалізму (еволюції), одним з авторів якої був раніше згадуваний угорський професор Я. Корнаї. Принципова відмінність між ними полягала у термінах і способах реалізації переходу до ринку.

Стартові умови початку здійснення реформ доволі чітко визначив польський економіст Гжегож Колодко (2000), які він назвав «Соціалістичним фрейдманізмом чи гелбрайтівським соціалізмом» (с. 24), розуміючи при цьому вакуум теоретичних та практичних напрацювань для реалізації відповідної моделі. Подібні, хоча й з певною специфікою, початкові умови мали пострадянські країни, проте, підходи до транзиції різнилися головним чином в такому: відсутність чіткої визначеності в населення та урядів щодо того, яке суспільство вони збира-

ються будувати (варіантів було вдосталь: «ринковий соціалізм», «соціалізм з людським обличчям», «християнський соціалізм» тощо), непослідовність здійснення реформ, наївне намагання урядів надавати на перших порах допомогу всім верствам населення при тому, що ділити фактично не було що, гіпертрофована непрозора приватизація тощо. В азійських країнах колишнього СРСР до цього додалася ще й суто антидемократична узурпація влади, коли колишній секретар компартії ставав фактично прижиттєвим президентом країни і, водночас, найбагатшою особою у своїй державі. Тим не менше шокова, градуалістська та «пострадянська» модель переходу до ринку містили в собі чимало спільних заходів трансформації. А. Гелб та Ч. Грей ще в 1995 р. виявили чотири основні елементи системних трансформацій, серед яких були: макроекономічна стабілізація і контроль; реформа цін та ринку; розвиток приватного сектору, приватизація, реформа виробничої структури; перегляд ролі держави. Сучасний дослідник проблем транзитивної економіки Дж. Марангос (J. Marangos, 2005) таких блоків виділяє вже сім (цінова лібералізація, приватизація, інституційна структура, монетарна політика та фінансові системи, фіскальна політика, міжнародна торгівля та іноземна допомога, соціальна політика), а також визначив умовну тривалість кожної з них (табл. 1.3), при цьому загальний часовий лаг, на його думку, не перевищує десяти років.

Таблиця 1.3

**НЕОКЛАСИЧНІ ГРАДУАЛІСТСЬКІ ПРОЦЕСИ ТРАНЗИЦІЇ (ТРАНСФОРМАЦІЇ)
ЗА ДЖОНОМ МАРАНГОСОМ (2005)**

Напрями	Заходи	Роки									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. Цінова лібералізація	Дерегуляція цін										
	Політика доходів										
2. Приватизація	Приватизація малих підприємств										
	Реструктуризація великих підприємств										
	Приватизація великих підприємств										
3. Інституційна структура	Формальні інституції										
	Неформальні інституції										
4. Монетарна політика та фінансові системи	Стійка сталість бюджету										
	Незалежність центрального банку										
5. Фіскальна політика	Бюджетний дефіцит										
	Податкова структура										
6. Міжнародна торгівля та іноземна допомога	Зарубіжні запозичення										
	Тарифи										
	Плаваючий обмінний курс										
	Умовна іноземна допомога										
7. Соціальна політика	Системна безпека										
	Особистий добробут										

Джерело: Marangos J. A Political Economy Approach to The Neoclassical Gradualist Model of Transition // Journal of Economic Surveys. — 2005. — № 2 (19). — P. 286.

Як впливає з таблиці, найскладнішим, а отже і найтривалішим в усіх країнах мегарегіону виявився процес приватизації великих підприємств, який найбільш ефективно проходив в Угорщині та Чехії, натомість суттєво затягнувся в Україні, Російській Федерації та Казахстані.

Формування інституційної структури мало різне наповнення в постсоціалістичних країнах. Наприклад, якщо в державах Центральної та Східної Європи уряди вже наприкінці 90-х років почали виконувати лише регульовальну функцію, то в пострадянських вони ще й досі зорієнтовані на керівну, спрямовальну і розподільчу. Доволі частим є стремління багатьох з них максимально посилити свої повноваження, намагання за допомогою фіскального тиску, численних перевірок та регламентації діяльності бізнесу перейти до майже повного контролю за ним. Це суттєво дистанціює пострадянський блок від європейського.

Проблема бюджетного дефіциту взагалі притаманна будь-якій державі, проте його різні показники в країнах ЦСЄ, разом з рівнем інфляції та урядовим боргом відіграють обмежувальну роль при вступі країни як до ЄС, так і відповідно до «Пакту стабільності» — до зони євро.

Системна соціальна допомога в країнах ЦСЄ, незважаючи на відсутність єдиного уявлення про спільний характер в ньому, все-таки відрізняється на державному рівні як за характером, так і за масштабами. Наприклад, мінімальна пенсія в більшості країн перевищує прожитковий мінімум (Чехія, Угорщина, Словенія), проте в інших вона дорівнює йому чи навіть є нижчою за нього (здебільшого у країнах СНД). Аналогічні проблеми бюджетного дефіциту фактично в усіх державах ЦСЄ вирішуються саме за рахунок обмеженого фінансування соціальної сфери, що викликає добре відомий «компенсаційний міграційний ефект», коли польський лікар їде працювати до Швеції чи до Німеччини, а на його місце приїздить український медик.

Перехід до неокласичної градуалістської моделі за J. Marangos (2005) мав у своїй основі різні інструменти та механізми регулювання, натомість подібні наслідки, які, звичайно з певним скептицизмом щодо виставлення «шкільних оцінок», унаочнено вище згадуваним автором у табл. 1.4.

Таблиця 1.4

ІНДИКАТОРИ ТРАНЗИТИВНОСТІ УГОРЩИНИ, РУМУНІЇ, СЛОВЕНІЇ, СЛОВАЧЧИНИ ТА ПОЛЬЩІ

Країна	Трансформаційний тип	Велика приватизація	Мала приватизація	Управління та реконструкція підприємства	Цінова лібералізація	Торгівля та обмінні системи	Конкурентна політика	Банківські реформи
Угорщина	Градуалізм	4	4 +	3 +	3 +	4 +	3	4
Румунія	Градуалізм	3 –	4 –	2	3	4	2	3 –
Словенія	Градуалізм	3 +	4 +	3 –	3	4 +	2	3 +
Словаччина	Швидше шокова терапія за чеським зразком, ніж градуалізм	4	4 +	3	3	4 +	3 –	2 +
Польща	Шокова терапія	3 +	4 +	3	3 +	4 +	3	3 –

Джерело: Marangos J. A Political Economy Approach to The Neoclassical Gradualist Model of Transition // Journal of Economic Surveys. — 2005. — N 2 (19). — P. 287.

Розглядаючи наведені Marangos результати, можна стверджувати, що найуспішнішими були реформи в Угорщині, найменш вдалими — в Румунії. Словенія, наприклад, як це випливає з таблиці, більше тяжіла до аутсайдерства, натомість тим макроекономічним результатам, яких вона досягла, ставши членом ЄС, могли б позаздрити всі країни ЦСЄ. З нашої точки зору, причина тут полягає не стільки в масштабності й динамізмі реформ, хоча й це відіграє немаловажну роль, скільки в розмірах країни та ступені адекватності реформування (сприйняття) її господарського комплексу тих реформ, що проводяться у суспільстві. (Дві найменші країни ЦСЄ — Естонія та Словенія досягли доволі високих результатів своєї діяльності. Перша з них має такі індекси конкурентоспроможності, які дозволяють їй бути включеною до групи країн високого рівня (разом з Францією). Друга має такий показник ВВП на душу населення, який вже зараз перевищує португальський, а за індексом людського розвитку (HDI), країна входить до групи європейських лідерів.)

Природно, що подальший розвиток соціально-економічних моделей країн Центральної та Східної Європи відбуватиметься здебільшого під впливом посилення процесів глобалізації світового господарства взагалі та континентальної інтеграції зокрема, а модель, яку при цьому пропонує польський економіст Г. Колодко (2002, с. 15), має назву «постсоціалістичний капіталізм». Період 1990—2000 рр., який прийнято вважати трансформаційним, для держав ЦСЄ мав різні державні стратегії, проте незважаючи на реалізовані подібні заходи, що були стиснуті чи, навпаки, розтягнуті в часі, фактично принесли однакові результати. Реальний рівень ВВП у 2000 р. відносно до 1989 р. (1989 = 100 %) перевищили тільки Албанія (104,2 %), Польща (107 %), Словаччина (103 %), Словенія (113,7 %), Угорщина (104 %). Десятирічний термін рецесії (найбільший серед країн ЦСЄ) мали Україна і Молдова, тоді як для Польщі та Словенії був притаманний лише 2—3-х річний період. Чимало країн у цей період мали вторинну рецесію (Албанія, Болгарія, Естонія, Казахстан, Латвія, Литва, Росія, Хорватія), а Молдова, Румунія та Чехія мали три мінімуми спаду (Г. Колодко, 2002, с. 71).

Разом з тим зазначені вище ускладнення не вплинули на можливість вступу більшості країн ЦСЄ до ЄС, розділивши таким чином Європу на дві частини: інтегровану і ту, що продовжує залишатися в стадії трансформування. Загальна відмінність у якості та в часі проведених реформ в Україні та в країнах ЦСЄ, а також часові лаги та їх стадійності (вступ до ГАТТ/СОТ, подання заявки на вступ до ЄС, створення зони вільної торгівлі з Євросоюзом та початок імплементації «Спільного доробку» ЄС) на початку 2001 р. становила 6 років, у 2007 р. вона зросла до 10—11. Необхідність диверсифікації руху в європейському напрямі та завершення трансформаційних реформ в Україні є нагальною потребою переходу до інноваційної моделі розвитку, що значною мірою відповідає бажанню народів України і Польщі.

1.1.4. Чи можуть моделі країн зближуватися?

Перехід до ринкової економіки зі збереженням соціальних детермінант розвитку завжди наштовхується на кілька доволі важливих обставин, які у подальшому визначатимуть характер відносин між країнами, а також напрями майбут-

ньої конвергенції. Разом з тим, як вважає Хорст Сібєрт (Horst Siebert, 2006) з Кільського інституту Світової економіки, поглиблення локальної конкуренції є неминучим в умовах формування нової парадигми міжнародного поділу праці. Україна, яка в силу свого географічного розташування знаходиться між Європейським Союзом та Російською Федерацією, відчуватиме й у подальшому цивілізаційний, економічний, соціальний та демографічний вплив двох великих мегарегіональних «магнітів» — європейського та євразійського. За теорією полюсів канадського дослідника Алекса Беттлера (2002, с. 73) геоекономічна структура світу у XXI ст. визначатиметься економічною вагою держав, що відображають їх економічний потенціал, який на агрегативному рівні прийнято оцінювати через індикатор ВВП/ВВП. За розрахунками вище названого автора, у Східній Європі є два полюси — Росія з її 400 млрд дол. ВВП і Польща з більш як 200 млрд. дол³. Біполярність, яка при цьому виникає, є доволі непростою для України, адже за умов конвергенції Росії та ЄС Україна і Польща виграють від свого високого транзитивного потенціалу, натомість за умов дивергенції — програє Україна, адже високий ступінь інтегрованості до ЄС Польщі та експансіоністська стратегія російських ТНК розтягуватимуть регіони України по різні боки від кордону. Що може виникнути тоді? Тяжіння її західних та південно-західних регіонів до Польщі, Словаччини, Угорщини та Румунії, а східних — до Росії сформує нестійку рівновагу, що може завдати шкоди інтеграційній єдності держави. До числа можливих позитивів можна було б віднести створення нової гармонізованої моделі економічного розвитку України, яка б являла собою дифузну систему соціально-економічних факторів мегарегіональної трансформації цивілізацій. За таких умов виграш і для України, і для Польщі став би очевидним. З нашого погляду, основними напрямками конвергенції економічних моделей України та Польщі могли вже найближчим часом стати б наступні:

- подальший розвиток економічних відносин та переведення їх у прагматичне русло; створення спільних підприємств у пріоритетних галузях економіки;
- імплементація в Україну досвіду Польщі щодо підтримки малого і середнього бізнесу;
- створення міжнародних фінансово-промислових груп в інноваційних галузях;
- диверсифікація єврорегіонального співробітництва;
- спільна участь у технологічних програмах ЄС (передусім у Сьомій рамковій угоді);
- розвиток науково-технічного співробітництва між провідними науковими школами та комерціалізація отриманих результатів;
- посилення гуманітарних контактів у соціальній сфері;
- підтримка Польщею євроінтеграційних устремлінь України та лобіювання спільних інтересів у структурах Євросоюзу.

Про численні інші напрями посилення співробітництва між Польщею та Україною піде мова в інших розділах цієї книги.

³ У цій моделі А. Беттлера є й одна суперечність. Річ у тім, що посилення гомогенізації європейського економічного простору є неминучим в умовах вільного руху «чотирьох європейських свобод», а відтак можна говорити не про співвідношення Україна — Польща, Україна — Росія, а про моделі Україна — ЄС, Україна — СНД. Якщо передбачити, що сумарний ВВП в ЄС вже зараз перевищує 12 трлн дол. США, а аналогічний показник країн СНД в 700 млрд дол. є меншим за іспанський, то стає зрозумілим, що тяжіння України до ЄС буде домінуючим, незважаючи на всі суперечності ментального, етичного та цивілізаційного характеру. Подібне підтвердження можна знайти в міграційній моделі Стюарта, яка базується на різниці в доходах населення. Обсяги міграції в РФ, виходячи з цих розрахунків, будуть зменшуватися, а в держави ЄС — зростати.